

MHXS TALABLARI ASOSIDA YAGONA BOSHQARUV HISOB-ANALITIK TIZIMINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Eshniyazova Yulduz Yuldashbayevna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: yulduzyuldashbayevna12@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22137915>

Annotatsiya. Tezisdan MHXS talablari asosida yagona boshqaruv hisob-analitik tizimini shakllantirishning metodologik asoslari ko'rib chiqilgan. Xo'jalik operatsiyasini vakolatli manbada bir marta qayd etish hamda uni takrorlanmaydigan identifikator va ko'p o'lchovli analitik rekvizitlar asosida uzluksiz kuzatish metodikasi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: yagona hisob-analitik tizim, bir marta qayd etish, takrorlanmaydigan identifikator, analitik rekvizitlar, izlanuvchanlik, audit izi.

Zamonaviy korxonada bir xo'jalik operatsiyasi haqidagi ma'lumot bir necha marta qayd etiladi: birlamchi hujjatda, buxgalteriya dasturida, ishlab chiqarish yoki ombor modulida, shuningdek boshqaruv hisoboti uchun tuzilgan elektron jadvalda. Har bir qayd etish nuqtasi potensial xato manbai hisoblanadi. Bundan tashqari, takroriy kiritish jarayonida operatsiyaning "izi" yo'qoladi: hisobotdagi yakuniy raqamdan uni keltirib chiqargan birlamchi hujjatga qaytish imkoniyati yo'qoladi yoki nomutanosib darajada ko'p vaqt talab qiladi.

MHXSga o'tish sharoitida bu muammo keskinlashadi, chunki MHXS bo'yicha tuzatmalar qo'shimcha hisob-kitob qatlamini hosil qiladi. Agar ushbu qatlam alohida fayllarda yuritilsa, tizimning izchilligi butunlay buziladi va IFRS 8 talab qiladigan segment ko'rsatkichlarini moliyaviy hisobot bilan solishtirish amalda bajarib bo'lmaydigan vazifaga aylanadi.

Metodologik jihatdan masalaning kaliti IASB Konseptual asosida belgilangan **tekshiriluvchanlik** sifat xususiyatida yotadi: axborot tekshiriluvchan bo'lishi uchun mustaqil kuzatuvchilar bir xil ma'lumot asosida bir xil natijaga kelishi kerak. Bu talab operatsiyaning izlanuvchanligini texnik qulaylik emas, metodologik shart darajasiga ko'taradi.

Tadqiqotda yagona hisob-analitik tizimning to'rt sharti asoslandi. **Birinchi shart** — har bir ma'lumot turi uchun vakolatli manbani rasmiy belgilash: mahsulot chiqarilishi bo'yicha ishlab chiqarish moduli, xaridlar bo'yicha ta'minot moduli, mehnat xarajatlari bo'yicha vaqt hisobi tizimi. Boshqa tizimlar ushbu ma'lumotni qayta kiritmaydi, balki undan foydalanadi. **Ikkinchi shart** — operatsiyani bir marta qayd etish va validatsiyadan o'tkazish. **Uchinchi shart** — takrorlanmaydigan identifikator berish: identifikator operatsiya qayd etilgan paytda beriladi va tuzatma kiritilganda ham, taqsimlanganda ham, hisobotga yig'ilganda ham o'zgarmaydi. **To'rtinchi shart** — majburiy ko'p o'lchovli analitik rekvizitlar to'plamini biriktirish (1-jadval).

1-jadval.

Xo'jalik operatsiyasining majburiy analitik rekvizitlari

Rekvizit	Mazmuni	Boshqaruv vazifasi
Vaqt	Operatsiya sanasi va hisobot davri	Davriy taqqoslash
Mas'uliyat markazi	Operatsiya yuz bergan tashkiliy birlik	Javobgarlikni belgilash
Segment	Operatsion yoki ichki boshqaruv segmenti	IFRS 8 bo'yicha oshkor qilish
Xarajat obyekti	Mahsulot, xizmat, buyurtma, mijoz	Tannarx va marja hisobi

Rekvizit	Mazmuni	Boshqaruv vazifasi
Jarayon	Biznes-jarayon yoki faoliyat turi	Jarayon samaradorligi
Baholash asosi	Milliy hisob, MHXS tuzatmasi, boshqaruv tuzatmasi	Solishtirish va tuzatmalar tahlili

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Taklif etilayotgan metodikaning kalit elementi — **“baholash asosi” rekviziti**. U bir xil operatsiyaning uch xil o‘lchovdagi qiymatini bitta yozuv doirasida saqlash imkonini beradi va shu tariqa boshqaruv hamda moliyaviy hisobot o‘rtasidagi solishtirishni alohida hisob-kitob emas, tizimning tabiiy natijasiga aylantiradi.

Tizimning ishonchliligi uch turdagi nazorat vositasi bilan ta‘minlanadi: kirish nazorati (majburiy rekvizitlar to‘ldirilmasa, yozuv qabul qilinmaydi); yaxlitlik nazorati (identifikator bo‘yicha yozuvlar zanjirining uzilmaganligini tekshirish); solishtirish nazorati (baholash asoslari bo‘yicha yig‘indilarni bosh kitob bilan taqqoslash). Ushbu uchlik audit izini shakllantiradi.

Joriy etishda ikki to‘siq kuzatiladi: mavjud axborot tizimlarining parchalanganligi va tashkiliy qarshilik — vakolatli manbani belgilash ma‘lumot ustidan nazoratni bir bo‘linmadan boshqasiga o‘tkazishni anglatadi. Shu sababli metodikani joriy etish texnik loyiha emas, boshqaruv qarori sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. Boshqaruv hisobotining ishonchliligi ma‘lumotni qayta ishlash bosqichida emas, uni qayd etish bosqichida shakllanadi. Amaliy tavsiyalar: ma‘lumot turlari bo‘yicha vakolatli manbalar reestrini tasdiqlash; takrorlanmaydigan identifikator berish tartibini reglamentda mustahkamlash; majburiy analitik rekvizitlar to‘plamini hisob siyosatining ajralmas qismiga aylantirish; “baholash asosi” rekviziti orqali avtomatik solishtirishni yo‘lga qo‘yish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. IASB. Conceptual Framework for Financial Reporting. — London: IFRS Foundation, 2018.
2. IFRS 8 “Operating Segments”; IAS 8. — London: IFRS Foundation.
3. DAMA International. DAMA-DMBOK: Data Management Body of Knowledge. — Basking Ridge: Technics Publications.
4. ISO/IEC 25012. Data quality model. — Geneva: ISO.
5. COSO. Internal Control — Integrated Framework. — New York: AICPA, 2013.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni (2016-yil 13-aprel, O‘RQ-404-son).